

DOSYA/DERLEME**DÜNDEN BUGÜNE ÇOCUK EMEĞİ***

Aziz ÇELİK**

*"18 yaşından dun (aşağı) olanların ocağa kabul ve istihdam edilmemesi meselesi. Halbuki oraya giden amele evlatlarını hatta 12 yaşındaki evlatlarını beraber götürü ve küçükken onu (ona) öğretir. Ve 12 yaşındaki evladı babasından daha fazla ücret alır. Mesela babası 60 kuruş aldığı zaman bu 12 yaşındaki oğlu 85, belki 100 kuruş alır. Çünkü maden ocaklarının içinde birtakım yerler vardır ki, oralara ancak bu çocuklar girebilir ve kazma ile düşürebilir. Bundan dolayı ocak sahipleri bu çocukları istihdam etmek mecburiyetindedirler. Binaenaleyh 18 yaşından dun bulunanların kaydının kaldırılmasını istiyorum"*¹ **Bolu Mebusu Şükrü Bey**

6-17 yaş grubunda bulunan 16 milyon 264 bin çocuktan %5,9'u ekonomik bir işte çalışmakta, bir başka ifadeyle istihdam edilmektedir (**958 bin kişi**). Çalışan çocukların %31,5'i bir okula devam ederken, %68,5'i öğrenimine devam etmemektedir. Okula devam eden 6-17 yaş grubundaki çocukların %2,2'si ekonomik bir işte çalışırken, okula devam etmeyen çocukların %26,3'ü çalışmaktadır (TÜİK, 2007).

Bolu Mebusu Şükrü Beyin Meclis'te 1921 yılında yaptığı ve çocuk işçilerin madenlerde çalıştırılmasını savunan bu konuşma itibar görmemiş ve 18 yaşından küçüklerin madenlerde çalıştırılmaları yasaklanmıştı. Ancak aradan geçen onca zamana karşın çocuk işçilik aciliyetini koruyor. TÜİK'in Nisan 2007'de açıkladığı bir araştırmaya göre ülkemizde 6-17 yaş arası 958 bin çocuk çalıştırılmaktadır. Çocuk işçilik sadece kapitalizmin

gelişme dönemlerine, vahşi kapitalizme özgü, mazide kalan istisnai bir uygulama değil günümüz çalışma yaşamının çok önemli bir parçasıdır.

Çalışma kararının çocukların kendilerinin verdiği bir karar olmadığı; bu kararın esas olarak yetişkinler dünyasına ait süreçlerin bir sonucu; yetişkinlere ait bir karar olduğu açıktır. Çocuklar, asıl olarak yetişkinlerin istekleri doğrultusunda işgücü piyasasına katılmaktadır. Çocukların işgücü piyasasına katılmasına yol açan etkenlerin bir bölümü "ekonomi dışı" iken, bir bölümü ise doğrudan işgücü piyasasından kaynaklanan ekonomik etkenlerdir. Ekonomi dışı etkenler, daha çok çalışmaya atfedilen olumlu değerler; geleneksel toplumlarda bilgi ve hünerin nesiller arasında aktarımında erken yaşta öğrenmeye verilen önemle açıklanabilir. Nihai olarak ekonomik bir anlamı olmakla birlikte bu boyut, pür ekonomik nedenlerden ayrı olarak sosyo-kültürel yanlarıyla da ele alınmalıdır. Ekonomik etkenler ise ailenin düşük geliri ile işgücü piyasalarının çocuk iş gücüne duyduğu ihtiyaçtan oluşmaktadır. Aile gelirinin düşük olması çocukların çalışma yaşını ve kazançları aşağıya çekmekte; çalışma koşullarını zorlaştırmaktadır. Çünkü ailenin hangi düzeyde olursa olsun bu gelire ihtiyacı vardır. Bu durum çocuk işgücü arzını yaratmaktadır. İşgücü piyasaları ise maliyetinin düşük, daha uysal ve denetlenebilir olması ile düşük sirkülasyon gibi nedenlerle çocuk iş gücünü talep etmektedir².

Çocuk İşçiliğinin Bitmeyen Öyküsü

Sanayileşmenin başlangıç dönemlerinde çocuk emeğinin yoğun kullanımı yaygın bir olgudur. Robert Owen, bu dönemde çocuk emeğinin kullanımı ile ilgili şunları yazmaktadır: "Çocukların, neredeyse bebekliklerinden itibaren, hepsi de az ya da çok sağlıklı olan fabrikalarımızda çalıştırılmalarına izin veriliyor. Bütün

*Bu çalışma Birikim dergisinin Nisan 2005 tarihli 192. sayısında yayınlanan "Çocuk İşçiliğinin Bitmeyen Öyküsü Üstüne" başlıklı yazının gözden geçirilmiş ve güncellenmiş halidir

**Kristal-İş Sendikası Eğitim Araştırma Uzmanı

zamanlarını, açık havada yapacakları sağlıklı egzersizlerle okul arasında paylaşılması gereken bir yaşta, dört duvar arasında uzun, tekdüze ve yorucu bir çalışmaya mahkum ediliyorlar” (Owen, 1995). Owen, çocukların o dönemde tekstil fabrikalarına altı yaşında işe alındıklarını, bazen beş yaşında da çalıştırdıklarını; çalışma süresinin kışın ve yazın yasal olarak sınırsız olduğunu, genellikle on dört saat, bazen on beş saat, hatta para canlısı ve insanlık dışı işverenler tarafından on altı saate kadar uzatıldığına dikkat çekmektedir³.

Bu vahşi çalışma düzeninin kurala bağlanması ve düzenlenmesine ilişkin girişimler 19. yüzyılın başlarına kadar uzanmaktadır. İngiltere’de fabrikaların çalışma koşullarını düzenleyen ilk iş yasaları (Factory Acts) ile çocukların çalışma koşulları ele alınmaya başlandı. 1802’de kabul edilen ilk iş yasası ile çocuk işçilerin günlük çalışma süreleri 12 saat ile sınırlandırıldı fakat uygulamada bu kural işlemedi. 1833 İş Yasası ile dokuz yaşından küçük çocukların tekstil fabrikalarında çalışmaları yasaklandı. 9-13 yaş arası çocukların günlük çalışma süresi ise günde 9, haftada 48 saat ile sınırlandı. 14-18 yaş arası çocuklar günde 12, haftada 69 saat çalıştırılabilecekti. 1847’de çıkarılan On Saat Yasası ile kadın ve genç işçilerin tekstil sektöründeki günlük çalışma süreleri on saat ile sınırlandırıldı (Townson, 1994).

Çocuk işçiliğinin ortadan kaldırılması dönemin toplumsal muhalefet hareketlerinin talepleri arasında da önemli bir yer tuttu. Başlangıçta bir genel oy hareketi olan ancak daha sonra sosyal bir içeriğe de kavuşan *Chartist hareket*, 1840’lı yıllarda talepleri arasına “çocukların çalıştırılmasının yasaklanmasını” da aldı (Sarica, 1980). Marx ve Engels, *Komünist Manifesto*’da (1848) modern sanayinin çocukları basit ticaret nesnelere ve iş araçlarına dönüştürmesine dikkat çekerek on temel talep arasında “çocukların fabrikalarda çalıştırılmasına son verilmesi ve bütün çocuklar için parasız kamusal eğitim” talebine yer verdiler. 1866’da toplanan *Birinci Enternasyonal* kongresinde kadın ve çocuk işçilerle ilgili koruyucu özel düzenlemeler için mücadele yürütülmesi karara bağlandı. 19. yüzyılın sonlarına doğru ulusal ve uluslararası düzeyde girişim, tartışma ve konferanslarda çocuk işçilikle ilgili öneriler gündeme gelmekle birlikte, bu konuda ilk uluslararası bağlayıcı düzenleme *Versailles Antlaşması* (1919) ile gündeme geldi. Antlaşmanın 427. maddesi ile, ilk kez çalışma yaşamına ilişkin temel ilkeler ve bu arada çocuk işçilik uluslararası bir antlaşmanın konusu oldu: “Çocuk emeği yasaklanmalı ve genç işçilerin çalışması ile ilgili olarak eğitimlerinin devamına olanak sağlayacak ve uygun fiziki gelişimlerini güvenceye alacak sınırlamalar konmalıdır”.

Çocuk işçilik Uluslararası Çalışma Örgütü’nün (ILO) çalışmalarında özel bir yere sahiptir. 1919 tarihli 5 sayılı sözleşme ile sanayide ve 1921 yılında 10 sayılı sözleşme ile tarımda 14 yaşından küçük çocukların işe alınması yasaklanmıştır. 1937 tarihli 59 sayılı sözleşme ile sanayide, 60 sayılı sözleşme ile diğer sektörlerde asgari yaş sınırı 15’e çıkarılmıştır. 1965 tarihli 123 sayılı sözleşme ile

madenlerde ve yer altı illerinde asgari yaş sınırı 16’ya yükseltilmiştir. Ve 1973 yılında kabul edilen 138 sayılı sözleşme ile tehlikeli işler için işe alınma yaş sınırı 18 olarak saptanmıştır (Erdut, 2003). *İstihdamda Kabulde Asgari Yaşla İlgili 138 Sayılı ILO Sözleşmesi* 1973’te kabul edilmiştir. Sözleşme ile “istihdamda asgari yaşın, zorunlu okul eğitiminin tamamlandığı yaştan aşağı ve her halükârda 15 yaşından aşağı olmayacağı” hükmünü içermektedir. *Kötü Şartlardaki Çocuk İşçiliğinin Yasaklanması ve Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Acil Önlemler Hakkında 182 sayılı ILO Sözleşmesi* 1996 yılında kabul edilmiştir. Bu sözleşmeye göre 18 yaşından küçük olan herkes çocuk kabul edilmektedir.

Günümüzde uluslararası kabul gören evrensel ilkeler ve çeşitli kurumlar aracılığıyla oluşturulan normlar çocuk emeği kullanımını önemli oranda azaltmıştır. Vahşi kapitalizm dönemine özgü olarak kabul edilen çocuk emeği kullanımının, sosyal refah devleti uygulamaları, zorunlu eğitim sürelerinin artırılması ve teknolojinin sağladığı verimlilik nedeniyle azaldığı kabul edilmektedir. Ancak bütün bu gelişmelere karşın çocuk emeği, gelişmekte olan ve yoksul ülkelerde yaygın bir olgu olarak ve gelişmiş ülkelerde de sınırlı ancak beklenenden daha yüksek oranda varlığını sürdürmektedir. Günümüzde çocukların korunmasına ilişkin yasal düzenlemelerin yetersizliğinden değil, bunların dünya çapında etkin olarak uygulanamaması sorunundan söz etmek yerinde olacaktır. Batılı kapitalist ülkelerin çocuk emeği de dahil çalışma standartları konusundaki yaklaşımlarının ardında yatan temel motif *sosyal dampingi* önleme kaygısıdır. Sosyal damping kaygısının karşısına, gelişmekte olan ülkelerin *yeni korumacılık* kaygısı çıkmaktadır. Böylece çalışma standartları ve çocuk emeği ticari rasyonellerin dışıleri arasında sıkışmaktadır.

“Çocukların çalışması sorunu uzunca bir dönem tarım toplumlarının ya da yeni sanayileşen toplumların sorunu olarak algılandı. Ancak son dönemlerde yapılan çalışmalar, çocuk emeğinin üretimde kullanılmasını önlemeye dönük politikaların uygulamada başarı şansının daha çok bu ülkelerdeki çocuk emeğinin kullanılmasını yaygınlaştıran yapısal özelliklerin anlaşılmasına bağlı olduğu kavranılmaya başlanmıştır” (Erder ve Lordoğlu, 1993).

Bu çerçevede çocukların çalışmasına son verilmesi sadece hukuksal bir sorun olarak değil, çocuk emeğine yol açan yapısal sorunlara ilişkin çözümlerle birlikte değerlendirilmeye başlandı. Örneğin *Alain Morice*, öncelikle çocukları korumak amacıyla geliştirilen tek tip ilke ve standartların ve çocuk emeğinin kullanılmasının sadece yasalarla önlenmeye çalışılmasının sakıncalarına dikkat çekmektedir. Morice, uluslararası düzlemde geliştirilen standartları “*Avrupa merkezci*” olarak nitelendirmektedir (Erder ve Lordoğlu, 1993).

Çocuk emeği, bir yandan yoksul ailelerin bütçesi için bir destek anlamına gelirken öte yandan çocukların eğitimine, zihinsel ve bedensel gelişimlerine sekte vuran gayri insani bir süreç ve paradoks olarak varlığını

sürdürmektedir. Bu nedenle yoksul ülkelerin yapısal sorunları azalmadan salt hukuksal düzenlemelerle çocuk işçiliğin önlenmesi son derece zordur. Son yıllarda, özellikle uluslararası düzlemde, çalışma yaşamının düzenlenmesiyle ilgilenen birçok çevrede, "çocuğun çalışmasına" dönük konular üzerine artan bir ilgi gözlenmektedir. Bu ilgi artışında, çalışma yaşamı ile ilgilenen uluslararası kuruluşlar tarafından geliştirilen ve bütün ülkeler için geçerlilik kazanması düşünülen çalışma yaşamı standartlarının uygulanmasında ortaya çıkan somut güçlüklerin de oldukça önemli payı bulunmaktadır" (DİE, Ekim 1994).

Uluslararası sendikal hareket tarafından dile getirilen en önemli kaygılardan biri, yoğunlaşan rekabetin çalışma standartlarında "dibe doğru yarış"ı tetikleyici etkisidir. ILO'nun temel çalışma standartlarının, küresel ekonomide çalışma için asgari bir küresel standartlar bütünü sağladığı yönünde genel bir kabul ve temenni vardır. Ancak temel sorun bu temel çalışma standartlarının uygulanmasının nasıl sağlanacağıdır.

Uygulamada yaygın bir ihlal ve ayırmacılık gözleniyor. Dikkatler bu noktada DTÖ'de yoğunlaşıyor. Çünkü ILO'nun etkin bir yaptırım mekanizması yok. Oysa DTÖ'nün temel çalışma standartlarına uymayan ülkelere yaptırım uygulama imkanı var. DTÖ'nün bu yaptırımları uygulamasının çeşitli güçlükleri var ancak asıl sorun siyasi tercihtir. DTÖ, sadece mahkumların çalıştırılması ile ilgili bir istisna getirmekte, mallar ve ülkeler arasında üretim türlerinin farklılığı bazında bir ayırma, örneğin çocuk emeği ile üretilen ürünlerin ticaretinin engellenmesi olanak vermemektedir. Liberal iktisatçılar, ticaret sözleşmelerine çalışma standartları konmasının ticaret politikasının etkisizleşmesine ve hatta gelişmekte olan ülkelerin aleyhine sonuç yaratacağını iddia etmektedir (Rodrik, 1997).

Türkiye'de Çocuk İşçilik

Çocukların çalışma koşullarına ilk girişim 1910 tarihli, Mebusan Meclisi gündemine gelen ancak yasalaşamayan sanayi kuruluşlarında kadın ve çocuk işçilerin çalıştırılmalarına ilişkin yasa teklifidir (Toprak, 1984). Yasa teklifi, sanayihaneleri, tezgahları, imalathaneleri, taş ve maden ocaklarında çalışan çocuk ve kadınları kapsamaktadır. Belirtilen yerlerde 12 yaşından küçüklerin çalıştırılmaları yasaklanmıştır. 17 yaşına kadar olan çocuklar ise günde 9 saatten fazla çalıştırılmayacak ve çocuklar ile kadınlara gece mesaisi yaptırılmayacaktır. Teklif, yasalaşmasında da Meclis-i Mebusan'da çalışma ilişkileri konusunda aşırı liberal görüşlerin hakim olduğu bir ortamda sosyal devlet açısından önemli bir girişim olarak nitelenmektedir (Toprak, 1984).

Çocukların çalışmalarına yönelik ilk sınırlama 151 sayılı ve 10 Eylül 1921 tarihli *Ereğli Havza-i Fahmiyesi Maden Amelesinin Hukukuna Müteallik Kanun* ile getirilen kömür madeni ocaklarında 18 yaşından küçük çocukların çalıştırılmasına ilişkin yasak olmuştur. Çocukların

Korunmasına yönelik önemli bir adım 1930 tarihli *Umumi Hifzısıhha Kanunu*'dur. Yasa ile 12 yaşından küçük çocukların fabrika ve imalathane gibi her türlü sanayi ve maden işlerinde çalıştırılmaları yasaklanmıştır. Ancak bu işler dışındaki çalışmalar için bir yaş sınırı saptanmamıştır. Yasa 12-16 yaş arası çocukların geceleri çalıştırılmalarını yasaklamıştı. Ayrıca 12-16 yaş arası çocukların sanayi kuruluşlarındaki çalışmalarının günde 8 saati aşmaması öngörülmüştü (Talas, 1992).

1936 tarihli ve 3008 sayılı iş yasası çocukların çalıştırılmalarına ilişkin düzenlemelere yer vermiştir. Yasa 10 işçi çalıştırmayı icap ettiren işyerlerini kapsamaktadır. 12 yaşından küçük çocukların yasa kapsamına giren işlerde çalıştırılmaları yasaklanmıştır. 16 yaşını doldurmamış çocukların hangi iş olursa olsun günde 8 saatten fazla çalışmaları, 18 yaşını doldurmamış erkek çocuklar ile her yaştaki kız çocukların ve kadınların maden ocaklarında çalıştırılmaları yasaklanmıştır (Makal, 1999). 1937 yılında yürürlüğe giren İş Kanunu üç yıl uygulandıktan sonra 1940 yılında çıkarılan Milli Korunma Kanunu ile pek çok hükmü askıya alınmıştır. Askıya alınan hükümler arasında çocukların çalışma yaşlarına ilişkin sınırlamalar da vardır (Makal, 1999).

Milli korunma Kanunu'nun çocukların çalıştırılmasına etkisini dönemin çocuk işçi istatistiklerinden de görmek mümkündür. Birinci dünya savaşı ve kurtuluş savaşı nedeniyle erkek iş gücünün büyük ölçüde silah altına alınması Osmanlı'nın son dönemlerinde kadın ve çocuk işgücüne talebi artırmıştır aynı şekilde ikinci dünya savaşı girmese de seferberlik koşullarının kadın ve çocuk işgücüne talebi artırdığı görülmektedir. Örneğin 1937'de ücretliler içinde 12-18 yaş arası çalışanların oranı 1937'de yüzde 8.8 iken 1943 yılında yüzde 18.8'e ulaşmıştır (Makal, 1999).

1947-65 döneminde çocuk işçilerin toplam iş kanunu kapsamındaki işçiler içindeki oranı önemli dalgalanmalar göstermektedir. 2. Dünya Savaşı'nın hemen ardından yüzde 7.2 olan bu oran 1950'li yıllardan itibaren gerilemeye başlamış ve 1965 yılında 2.35'e düşmüştür. 1950'lerin başlarına kadar çocuk işçi oranının yüksekliği savaş koşulları ile birlikte değerlendirilebilir. Savaş koşullarının sona ermesi yetişkin erkek işçi sayısının artışı çocuk işçi sayısını oransal olarak düşürmüştür. Öte yandan çocuk işçiliğin İş Kanunu kapsamı ile sınırlı olmadığı vurgulanmaktadır (Makal, 1999).

Çocukların çalışmasına ilişkin 12 yaş sınırı 1983 yılında kadar sürmüştür. 1971 yılında yürürlüğe giren 1475 sayılı iş yasası bu konuda bir değişiklik yapmamıştır. 1983 tarih ve 2869 sayılı yasa ile 1475 sayılı yasanın 67. maddesi değiştirilerek "15 yaşından aşağı çocukların çalıştırılmaları yasaktır" hükmü benimsenmiştir. Ancak hafif işlerde 13 yaşını doldurmuş çocukların çalışmasına izin verilmiştir. 2003 yılında yürürlüğe giren 4857 sayılı iş yasasında çalışma yaşına ilişkin ifade "15 yaşını doldurmamış çocukların çalıştırılmaları yasaktır" şeklinde çok daha açık bir ifade ile yer almıştır. Hafif işler için öngörülen "13 yaşını

doldurmuş olmak" koşulu ise "14 yaşını doldurmuş olmak" olarak yeniden düzenlenmiştir. Yasa 18 yaşını doldurmamış erkeklerin ve her yaştaki kadınların çalıştırılmasını yasaklamaktadır (Madde 72). Yine yasanın 73. maddesi ile 18 yaşını doldurmamış çocuk ve genç işçilerin sanayiye ait işlerde çalıştırılmaları yasaklanmıştır. Genç ve çocuk işçilerin çalışma yaşı ve koşullarına ilişkin İş Yasasında yer alan düzenlemeler 138 sayılı ILO sözleşmesine uygundur. Ancak İş Yasası Kapsamı dışında kalan işler (4857/4) açısından önemli bir boşluk devam etmektedir. Bu durumda *Umumi Hifzısıhha Kanunu*'nun hükümleri geçerli olacak ve çalışma yaşı 12'ye düşebilecektir. Öte yandan İş Yasasının çalışan çocuklar için öngördüğü 20 günlük yıllık izin süresi 94/33 sayılı *Çocukların ve Gençlerin İşte Korunmasına İlişkin AB yönergesi* ve Gözden Geçirilmiş Avrupa Sosyal Şartı ile uyumsuzdur, bu sürenin en az dört hafta olması zorunludur.

Türkiye, 1989'da onayladığı *Avrupa Sosyal Şartı*'nın "çocukların ve gençlerin korunma hakkı" başlıklı 7. maddesinin, asgari çalışma yaşının 15 olmasını, tehlikeli ve sağlığa aykırı işlerde bu yaştan daha da yükseltilmesini, 18 yaşın altında çalışanlara en az üç hafta ücretli izin hakkı tanınmasını ve çocukların bedensel ve manevi tehlikelere özel olarak korunmasını ön gören fıkraları çekince koymuştur. Şubat 2005'te onaylanmak üzere TBMM'ye gönderilen *Gözden Geçirilmiş Avrupa Sosyal Şartı*'na ilişkin kanun tasarısı ile çocukların ve gençlerin korunmasına ilişkin çekincelerin bir istisna dışında kaldırıldığı görülmektedir. 59. Hükümet, "18 yaşından küçük çalışanlara yılda en az dört hafta ücretli izin hakkı" tanınmasına ilişkin hükme çekincesini sürdürmek istemiştir. Ancak Meclis müzakereleri sürecinde bu çekince kaldırılmış ve Gözden Geçirilmiş Avrupa Sosyal Şartı'nın çocukların ve gençlerin korunmasına ilişkin hükümleri kabul edilmiştir⁴.

Ancak ülkemizde çocuk işçiliğinin ortadan kaldırılması sorununun sadece hukuksal düzenlemeler zemininde ele alınmasının yetersizliği açıktır. Kayıtdışı sektörün devasa boyutu; yasaların uygulanması ve denetim konusundaki idari ve siyasi zafiyet; işverenlerin yasaları eğiip-bükme konusundaki maharetleri; çocuk işçiliğinin çocuk ve ailesi açısından bir iktisadi mecburiyetin ürünü olmasının yarattığı kabullenme duygusu hukuksal düzenlemelerin kısa sürede sonuç vermesini engellemektedir. Ancak tüm bu kısıtlara rağmen yasal düzenlemelerin ve zorunlu eğitim süresinin yükseltilmesinin çocuk işçiliği azaltıcı etkisini vurgulamak gerekir.

ILO'nun 1991 yılında başlattığı *Çocuk İşçiliğinin Sona Erdirilmesi Uluslararası Programı* (IPEC) çerçevesinde ILO ve DİE arasında yapılan bir anlaşmayla 1994 ve 1999 yıllarında çocuk işçiliğinin boyutlarını ortaya çıkarmayı hedefleyen iki araştırma yapıldı. Araştırma sonuçlarına göre ekonomik işlerde çalışmakta olan 6-14 yaş arası çocuk sayısı küçümsemeyecek boyutlardadır. Ancak iki araştırma dönemi arasında ekonomik işlerde çalışan çocuk sayısında önemli bir azalma görülmüştür.

6-17 yaş arası çocuk işçi sayısı, 1994'te 2.2 milyon, 1999'da ise 1 milyon 625 bin olarak saptanmıştır. Ancak bu azalış büyük ölçüde tarım sektöründe yaşanan azalmadan kaynaklanmış diğer sektörlerde kayda değer bir azalma görülmemiştir. 1994 yılında çalışan çocukların toplam çocuk sayısı içindeki oranı yüzde 14.5 iken bu oran 1999 yılında yüzde 10.2'ye gerilemiştir (DİE, 1999). Öte yandan 12-17 yaş arası çalışan çocukların iş gücüne katılma oranlarında ciddi bir düşüş eğilimi yaşanmaktadır. 1989 yılında yüzde 36.5 olan 12-17 yaş arası işgücüne katılma oranı 2001 yılında 15.8'e gerilemiştir (TÜSİAD, 2002).

Araştırma çocukların çalışması ile ailenin geliri arasında doğrusal bir ilişki olduğunu göstermektedir. Diğer bir ifadeyle aile gelirinin düşüklüğü çocuk çalışmasının temel etkenidir. Yoksulluk çocuk emeği arzının en önemli nedenidir (Dikbayır ve diğerleri, 2001). 1999 DİE Çocuk İşgücü Araştırmasına göre, çocukların çalışma nedenleri arasında hanehalkı gelirin katkıda bulunmak (yüzde 49.6) ve Hanehalkının ekonomik faaliyetine yardımcı olmak (yüzde 24.6) çocukların çalışmasının en önemli nedenleri olarak ortaya çıkmaktadır. Çocuk işçilik gelir dağılımı ile birlikte ele alındığında daha da çarpıcı sonuçlar ortaya çıkmaktadır. Hanehalkının gelir düzeyi yükseldikçe çocukların işgücüne katılma oranı düşmektedir (Dikbayır ve diğerleri, 2001).

Tablo 1. Gelir grupları ve çocukların işgücüne katılım oranı (İKO)

Gelir Grupları	İKO
En düşük % 10	17.14
2. % 10	12.50
3. % 10	8.58
4. % 10	11.02
5. % 10	8.28
6. % 10	11.05
7. % 10	7.85
8. % 10	5.26
9. % 10	6.09
10. % 10	2.21
Toplam	10.16

Ekim 1999 Çocuk İşgücü Anketi sonuçlarına göre, 6-17 yaş grubunda ekonomik işlerde çalışan çocukların yüzde 57.6'sı tarım, yüzde 21.8'i sanayi, yüzde 20.6'sı hizmetler sektöründe çalışmaktadır. Ücretsiz aile işçisi olarak çalışan çocuk sayısının azalması, çocuk işçi sayısının azalmasının esas nedenidir. Yine de 6-17 yaş arası çalışan çocukların yüzde 60'a yakını ücretsiz aile işçisi olarak çalışmaktadır. Ücretli çocuk işçi oranı yüzde 40'a yakındır. Kendi hesabına çalışanlar ise yüzde ikiden azdır.

Küresel Çocuk İşçiliği⁵

ILO'nun 138 ve 182 sayılı sözleşmelerine göre ortadan kaldırılması gereken çocuk işçiliği üç başlıkta toplamak mümkündür:

1- Uluslararası sözleşmelere ve bunlara uygun olarak çıkarılan ulusal yasalar tarafından saptanan asgari çalışma

Tablo 2. 5-17 Yaş arası ekonomik aktif çocuk nüfusunun dağılımı küresel tahmin (2000)

Yaş Grubu	Toplam Çocuk Nüfus (Bin)	Çalışan Çocuk Nüfus (Bin)	Çalışan Oranı (%)
5-9	600.200	73.100	12.2
10-14	599.200	137.700	23.0
5-14	1.199.400	210.800	17.6
15-17	332.100	140.900	42.4
Toplam	1.531.100	351.700	23.0

yaşının altında çocukların çalıştırılması; 2) Bedensel ve ruhsal sağlığı bozan tehlikeli işlerde 18 yaşından küçüklerin çalıştırılması, 3) Çocukların kabul edilemez derecede kötü işlerde çalıştırılmaları; insan ticareti, zorla çalıştırma, silah altına alma, pornografi, yasadışı faaliyetler ve benzerleri (ILO, 2002).

Dünya'da 5-14 yaş arası 211 milyon, 15-17 yaş arası 141 milyon olmak üzere 352 milyon çocuğun ekonomik faaliyetlerde çalıştığı tahmin edilmektedir. Bu çocukların yaklaşık 250 milyonu uluslararası sözleşmeler açısından kabul edilemez ve ortadan kaldırılması gereken koşullarda (yaş ve yapılan iş açısından) çalıştırılmaktadır. Ekonomik faaliyetlerde çalışan çocukların 73 milyonu 10 yaşından küçüktür. 1.5 milyar olan dünya çocuk nüfusunun yüzde 23'ü ekonomik faaliyetlerde çalışmaktadır.

Mutlak sayılar açısından 5-14 yaş kategorisinde çalışan 127 milyon çocuk ile Asya-Pasifik bölgesi en çok çocuk istihdamının olduğu bölgedir. Ancak göreceli rakamlara bakarsak Sahra Altı Afrika'nın toplam çocuk nüfusunun yüzde 29'unu istihdam ettiği görülecektir. Gelişmiş ülkeler ve geçiş ekonomilerinde ise çocuk işçilik oranıyla yüzde 2 ve 4 oranındadır.

Çocuk emeği ekonomik olarak faal çocuk kavramından daha dar bir kavramdır. Çocuk emeği kavramı 12 yaş ve daha üzeri yaşta olup haftada sadece birkaç saat hafif işlerde çalışmalarına izin verilenleri ve 15 yaş üzerinde olup "tehlikeli" olarak sınıflandırılmamış işlerde çalışan çocukları dışarıda bırakır. 5-17 yaş arasında 246 milyon çocuk emeği kapsamında (uluslararası normlara göre ortadan kaldırılması gereken işlerde) çalışmaktadır.

Tablo 3. 5-14 Yaş arası çalışan çocukların bölgesel dağılımı

Bölge	Çalışan Çocuk Sayısı (milyon)	Çocuk Nüfusa Oranı (%)
Gelişmiş Ekonomiler	2.5	2
Geçiş Ekonomileri	2.4	4
Asya-Pasifik	127.3	19
Latin Amerika ve Karayipler	17.4	16
Sahra Altı Afrika	48	29
Orta Doğu ve Kuzey Afrika	13.4	15
Toplam	211	18
Türkiye (*)	1.6	10.1

*DİE, 1999 Çocuk işçülüğü anketi

Tablo 4. Ekonomik olarak faal çocuk, çocuk emeği ve tehlikeli işlerde çalışan çocuk

Yaş grubu	Ekonomik olarak aktif	Çocuk emeği (000)	Tehlikeli işlerde (000)
5-14	210.800	186.300	111.300
15-17	140.900	59.200	59.200

Tablo 5. Kabul edilemez derecede kötü şartlardaki çocuk işçilik

Çocuk ticareti	1.2 Milyon
Zorla ve köle olarak çalıştırılan çocuklar	5.7 Milyon
Savaşan Çocuklar	300 bin
Pornografi ve Fuhuş Sektöründe Çalıştırılan Çocuklar	1.8 Milyon
Yasa dışı faaliyetlerde çalıştırılan çocuklar	600 Bin

5-17 yaş arası tahminen 171 milyon çocuk tehlikeli ortamlarda ve koşullarda çalışmaktadır. Tehlikeli koşullarda çalışan çocuk sayısı ekonomik olarak faal çocuk sayısının yarısında ulaşmaktadır. Öte yandan 8.5 milyona yakın çocuk hiçbir şekilde kabul edilemez derecede kötü koşullarda çalışmaya zorlanmaktadır.

Sonuç

Çocukların çalıştırılmasına tarihin pek çok döneminde rastlanmakla ve bu çalışma biçiminin pek çok boyutu olmakla birlikte, çocuk işçiliğinin kapitalist piyasa ile birlikte yaygın bir hal aldığı tartışma götürmez. Piyasa toplumu fikri, çocukları da piyasalaştırdı. 20. yüzyılın üçüncü çeyreğinde, piyasanın dizginlenmesine paralel olarak çocuklar da piyasadaki korunmaya, piyasanın dışına çekilmeye başlandı.

Ancak yüzyılın son çeyreğinde yeniden güç kazanan piyasa toplumu fikri, çocukların çalışmasını, bu kez başka coğrafyalarda ve fakat 19. yüzyıla benzer bir tarzda gündeme getirmeye başladı. Piyasanın rasyonelleri, insani değerlendirmelerin ve çalışma standartlarının karşısına konulmaya başlandı. Piyasayı dizginleme sürecinin kazanımlarını geri almaya dönük bir "karşı hareket" çocuk işçilik alanında da yükselmeye başladı. Bu nedenle, ILO'nun ifadesi ile "çocuk emeğinin olmadığı bir gelecek" için, bu kez ulus-devlet ölçeğini aşan bir tarzda piyasanın yeniden dizginlenmesi sosyal/insani bir mücadele hedefi önem kazanıyor.

DİPNOTLAR

1 151 sayı ve 10 Eylül 1921 tarihli Ereğli Havza-i Fahmiyesi Maden Amelesinin Hukukuna Müteallik Kanun'un Mecliste müzakeresi sırasında maden ocaklarında 18 yaşından küçüklerin çalıştırılması ile ilgili hükme karşı çıkan Bolu mebusu Şükrü beyin konuşması. Mesut Gülmez, Meclislerde İşçi Sorunu ve Sendikal Haklar (1909-1961), Öteki Yayınevi, Ankara, 1995, s. 121.

2 Bu paragraftaki değerlendirmeler büyük ölçüde Kuvvet Lordoğlu'nun ders notlarına dayanmaktadır. Ayrıca çocuk işçilik konusundaki katkıları için kendisine teşekkür borçluyum. Kuşkusuz yazının eksikleri ve muhtemel hataları tümüyle bana ait.

3 <http://robert-owen.midwales.com/rowen/> (Erişim, 15 Nisan 2004)

4 Gözden Geçirilmiş Avrupa Sosyal Şartının Onaylanmasının Uygun Bulunduğuna Dair Kanun 5547, Kabul Tarihi 27.09.2006

5 Bu bölüm Every Child Counts New Global Estimates on Child Labour, International Labour Office, Geneva, April 2002; ILO, A future without child labour, Geneva, 2002 adlı çalışmalardan yararlanılarak yazılmıştır

KAYNAKLAR

DİE (1994) Ekim 1994 ve Ekim 1999 Çocuk İşgücü Anketi Sonuçları.

DİE (1999) Çocuk İşgücü Araştırması.

Erder, S., Lordoğlu, K. (1993) Geleneksel Çıracıktan Çocuk Emegine: Bir Alan Araştırması, Marmara Üniversitesi.

Erdut, Z. (2003) Küreselleşme Bağlamında Uluslararası Sosyal Politika ve Türkiye, İkinci Basım, İzmir, Dokuz Eylül Yayınları.

Dikbayır, G. ve diğerleri (2001) "Gelirin Çocuk İstihdamı Üzerindeki Etkisi", Türkiye'de Çalışan Çocuklar Semineri, 29-31 Mayıs 2001.

ILO (2002) Every Child Counts New Global Estimates on Child Labour, International Labour Office, Geneva, April.

ILO (2002a) A future without child labour, Geneva, 2002.

Makal, A. (1999) Türkiye'de tek partili dönemde çalışma ilişkileri: 1920-1946, İmge Kitabevi, Ankara.

Owen, R. (1995) Yeni Toplum Görüşü, Çeviren: Doğan Şahiner, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Rodrik, D. (1997) Küreselleşme Sınırı Aştı mı?. İstanbul, Kızılelma Yayıncılık, 1997.

Sarıca, M. (1980) Siyasal Tarih, İstanbul: Filiz Kitabevi, 1980.

Talas, C. (1992) Türkiye'nin Açıklamalı Sosyal Politika Tarihi, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1992.

Toprak, Z. (1984) Sosyal Politika Tarihimizin İlk Önlemler Paketi: Müessesat-ı Sinaiyede Çocukların ve Kadınların Çalıştırılması (1910) Toplum ve Bilim, Sayı 27, Güz.

Townson, D. (1994) Dictionary of Modern History, London: Penguin Books.

TUSİAD (2002) Türkiye'de İşgücü Piyasası ve İşsizlik, İstanbul, 2002.

TÜİK (2007) Türkiye İstatistik Kurumu Çocuk İşgücü Araştırması, 2006, 20 Nisan 2007 tarihli TÜİK Bülteni.